

BOEKBESPREKINGEN

G.M. Mesland, *De Verlichting der Romantiek. De psychofysiologische idee in West-Europa* (Rotterdam: Erasmus Publishing 2000) 261 pp., ISBN 90-5235-145-7.

De titel prikkelt al meteen de nieuwsgierigheid van de lezer. Volgens de geijkte opvatting zijn Verlichting en Romantiek immers in alle opzichten tegenstellingen: 'rede' tegenover 'gevoel', 'objectiviteit' tegenover 'subjectiviteit', een 'mechanische' tegenover een 'organische' kijk op de natuur, geloof in de maakbaarheid en veranderbaarheid van de maatschappij door de menselijke wil tegenover onontkoombare gebondenheid aan historisch gegroeide gemeenschappen met hun onuitwisselbare collectieve identiteit, enz. Wel waren er natuurlijk altijd wel figuren die niet helemaal in dit schema pasten. En men kon er altijd al terecht op wijzen dat de achttiende eeuw niet alleen de eeuw van de Verlichting maar ook van veel tranenrijke sentimentaliteit was en bovendien proto-romantische onderstromingen als de *Sturm und Drang* kende. Maar dat wees dan eerder in de richting van een 'romantiek der Verlichting', terwijl de schrijver van deze studie blijkens de titel omgekeerd te werk gaat en juist naar de 'verlichte' wortels van als specifiek 'romantisch' beschouwd ideeëngoed zoekt.

Uitgaande van het bekende feit dat de door Romantische auteurs gehanteerde beeldspraak in opvallende mate 'hogere' gevoelens met bepaalde fysieke organen (hart, boezem, nieren, e.d.) verbond, richt de schrijver zijn aandacht op de fysiologie, die sinds het midden van de achttiende eeuw een bloeiperiode begon door te maken, zozeer dat zij omstreeks 1800 door velen gezien werd als de centrale wetenschap die alles zou verklaren wat in het menselijk bestaan nog duister was. Maar dit was alleen mogelijk doordat die fysiologie, die als zodanig een typisch product van de Verlichting was, onder invloed van de vroege Romantiek verbonden werd met de psychologie van de creatieve mens zonder dat daarbij evenwel het fysiologisch uitgangspunt uit het gezicht verdween. *Psychofysiologie* dus: een neologisme, door de schrijver geïntroduceerd en bedoeld om een nieuw licht te werpen op de Romantiek door de aandacht te vestigen op een door de literatuurwetenschap tot dusver verwaarloosd aspect van deze stroming.

Hij gaat daarbij als volgt te werk: hij beschrijft om te beginnen de ontwikkeling van de fysiologie als kernwetenschap in de tweede helft van de achttiende eeuw, gaat vervolgens de invloed na die de fysiologie op diverse terreinen heeft gehad en ook omgekeerd de stimulerende invloed die van die terreinen uitging op de fysiologie zelf, en laat tenslotte dit alles culminerend in een analyse van de invloed van de fysiologie in het werk van Willem Bilderdijk. Want Bilderdijk is volgens de schrijver niet alleen de enige Nederlander van betekenis die voluit als vertegenwoordiger van de Romantiek kan worden beschouwd, hij is zelfs binnen Europa een als spreekbuis van het romantisch levensgevoel zelden overtroffen figuur en daarom niet toevallig ook een exponent van het 'psychofysiologisch' taalgebruik. Nu ken ik het werk van Bilderdijk te slecht om dat te kunnen beoordelen; maar zeker is dat zijn uitgangspunt de schrijver in staat heeft gesteld een boeiend en soms verrassend beeld op te roepen van het Europese geestesleven in de overgangperiode van Verlichting naar Romantiek.

Voor wat het eerste bovengenoemde thema betreft concentreert hij zich op de achttiende-eeuwse geneeskunde en laat daarbij zien hoe aanvankelijk zuiver mechanistische uitgangspunten steeds meer verdrongen worden door vitalistische, waarbij een sleutelpositie wordt toegekend aan Albrecht van Haller, wiens ontdekking van de irriteerbaarheid van de spieren (al gauw uitgebreid naar alle delen van het organisme) en van de sensibiliteit der zenuwen niet alleen een beslissende wending gaf aan de fysiologie door zenuw- en hersenonderzoek centraal te stellen, maar ook op langere termijn de weg effende voor de introductie in de psychologie van een apart 'nervus' temperament (naast de vier traditionele, op lichaamsvochten gebaseerde typen van Galenus), wat op zijn beurt weer een soort wetenschappelijke legitimatie van het romantische levensgevoel betekende. Maar ook op het eerste gezicht uitgesproken 'mechanisten' als La Mettrie en Diderot erkenden het zelfregulerende vermogen van het menselijk organisme, terwijl anderzijds de toenemend erkende werkzaamheid van immateriële krachten als gravitatie, magnetisme en elektriciteit in de natuur niet alleen aanleiding gaf tot fantasterijen als Mesmers 'animalischer Magnetismus', maar ook tot Galvani's proeven met dierlijke elektriciteit en

Oersteds proefondervindelijke demonstratie van het verband tussen en de onderlinge beïnvloeding van elektriciteit en magnetisme. De laatste had daarbij inspiratie ondergaan van de romantische Duitse *Naturphilosophie*, en daarmee zijn we bij het tweede thema van de schrijver.

Mesland ontvouwt eerst een historisch panorama van de samenhang tussen psychofysiologie en religie vanaf de Bijbel (waarin psychofysiologisch taalgebruik een grote rol speelt, wat niet te verwonderen is gezien de positieve waardering van het lichaam in de joodse traditie) tot en met Goethe's *Wahlverwandtschaften*, waarin de mensen als natuurwezens onderworpen zijn aan een soort geestelijke chemie voor wat betreft hun onderlinge, met name seksuele, verhoudingen. Vervolgens passeren een aantal filosofen de revue, die zich over de relatie tussen lichaam en ziel gebogen hebben, waarbij uiteraard wijsgeren uit de vroege Romantiek centraal staan. En tenslotte wordt ingegaan op de invloed van de fysiologie op de vooral Duitse Romantische esthetica, waarbij met name de naar 'klassiek' evenwicht strevende positie van de realist Goethe zeer verhelderend wordt afgezet tegen enerzijds het extreem-subjectieve mysticisme van een Novalis en anderzijds de eenzijdige voorliefde voor volkskunst van mensen als Herder en Görres. Bij de filosofen wordt bijzondere aandacht besteed aan Diderots *Lettre sur les aveugles* en aan onze lange tijd miskende landgenoot Hemsterhuis. Afgesloten wordt dit hoofdstuk over psychofysiologie en filosofie met een bespreking van Schellings *Naturphilosophie*.

Latere ontwikkelingen worden wel aangestipt maar niet verder uitgewerkt. Begrijpelijk gezien de rol die Bilderdijk als culminatiepunt in dit boek speelt, wat een beperking in de tijd met zich meebrengt, maar het heeft twee nadelen. Ten eerste (naar de voorafgaande periode toe) de wat geforceerde link die met de Barok gelegd wordt en ten tweede (naar de volgende periode toe) het onvoltooid blijven van wat een drieluik had kunnen zijn door het ontbreken van het derde paneel. Wat het eerste betreft: dat Bilderdijk in de grote volksdichter Cats zijn leermeester zag – ook al omdat deze zich uitvoerig had beziggehouden met de geneeskundige ontwikkeling in de zeventiende eeuw en die kennis psychofysiologische verwerkte – neem ik graag van Mesland aan. Ook met de constatering

dat de Barokperiode behalve een sterk intellectuele behoefte een belangrijke gevoelscomponent bezat zal iedereen graag instemmen. Maar het is een hele stap verder als de schrijver stelt dat 'Romantiek er al in de zeventiende eeuw was'. Dan nog eerder, lijkt mij, in de Renaissancefilosofie van een Paracelsus of een Bruno. Kenmerkend voor het Baroktijdperk is toch vooral het opkomend materialisme in Engeland en de grote a-prioristische stelsels op het vasteland. Psychologische subtiliteit (zo kenmerkend voor de Romantiek!) moet men in beide niet al te veel zoeken en evenmin in de Contrareformatie waarvan Vondel te onzent een typische vertegenwoordiger is. Zou het niet eerder zo zijn dat voor een Noord-Nederlander als Bilderdijk de Gouden Eeuw de rol moest spelen die voor de Romantiek gewoonlijk door de Middeleeuwen gespeeld werd (heimwee naar een geïdealiseerd verleden)? En wat het tweede betreft: een beschrijving van de verdere lotgevallen van bijvoorbeeld het 'animale magnetisme' zou misschien in de richting wijzen van een soort 'sluiten van de cirkel': opkomst van nieuwe wetenschappen in de periode van de Verlichting (eerste paneel), poging tot theoretische onderbouwing in *naturphilosophische* zin in de periode van de Romantiek (tweede paneel), afschudden van de *naturphilosophische* veren in de periode van de doorbraak van het positivisme (derde paneel). Een figuur als Schopenhauer, die men nu node mist, zou dan als schakel tussen het tweede en derde paneel kunnen worden opgevoerd: sterk beïnvloed door verlichte fysiologen als Cabanis wat hem het intellect slechts als een functie van het organisme deed zien, maar dit organisme tegelijk interpreterend als verschijningsvorm van de 'Wil' – deze laatste weliswaar nog in de geest van de Romantiek metafysisch als diepste wereldgrond opgevat, maar niettemin reeds vooruitlopend op het 'onbewuste' van de positivist Freud!

Maar dat neemt niet weg dat ook het onvoltooid drieluik dat door Mesland gepresenteerd wordt belangwekkende lectuur biedt: hier en daar wat slordige zinsconstructies en een aantal zetfouten laten zich wellicht in een eventuele tweede druk corrigeren.

P.F.H. Lauxtermann

Scientific instruments. Originals and imitations. The Mensing connection. Proceedings of a symposium, held at the Museum Boerhaave, Leiden, 15-16 October 1999. Samengesteld door Peter de Clerq. Museum Boerhaave Publicaties nr. 286 (Leiden 2000).

Wie wel eens naar 'Tussen Kunst en Kitsch' of 'Antiques Roadshow' kijkt, zal weten dat er in de kunstwereld een rijk schemergebied bestaat van massareproducties, reconstructies, kopieën en vervalsingen – een soms twijfelachtige praktijk die lucratief wordt zodra de vraag groter is dan het aanbod. Dit blijkt echter niet alleen op te gaan voor zilveren bestek en Hollandse meesters, maar ook voor oude wetenschappelijke instrumenten, waarvan het verzamelen en verhandelen sinds het begin van de negentiende eeuw een grote vlucht heeft genomen. *Scientific instruments. Originals and Imitations. The Mensing connection*, het verslag van het gelijknamige symposium gehouden in Museum Boerhaave op 15 en 16 oktober 1999, geeft een aardig kijkje in de wereld van imitatie en vervalsing van wetenschappelijke instrumenten.

Het symposium was een initiatief van het in 1992 gestarte 'Anton Mensing Scientific Instrument Project', een samenwerkingsverband van het Museum Boerhaave in Leiden, het Nederlands Scheepvaartmuseum in Amsterdam, het Universiteitsmuseum in Utrecht en het Adler Planetarium and Astronomy Museum in Chicago. Het doel van dit project was (en is) het opsporen, onderzoeken en in kaart brengen van de verzameling historische instrumenten van de Amsterdamse kunsthandelaar en verzamelaar Anton Mensing (1866-1936), invloedrijk directeur van het veilinghuis Frederik Muller & Co. te Amsterdam, en stichter en eerste curator van het Scheepvaartmuseum in dezelfde stad. Zijn naam duikt al sinds zijn dood en de daaropvolgende verspreiding van zijn collectie op in verband met vervalsingen, maar de precieze connectie is tot op heden onduidelijk. Wat het onderzoek naar Mensings praktijken bemoeilijkt is dat Mensings zoon Bernhard zijn vaders archief heeft verbrand.

Wat in de inleiding van deze bundel al snel duidelijk wordt is dat er nog altijd een taboe op vervalsingen blijkt te rusten. Musea en particuliere verzamelaars schamen zich vaak voor een 'valse' aankoop: ze hebben zich immers bij de neus laten nemen, en dit betekent meestal een financiële strop. Ook wil men doorgaans geen namen of gegevens vrijgeven zolang er nog betrokkenen in leven zijn of het bedrog te vers is. Wetenschaps- en instrumenthistorici voelden zich in 1981 nog

dusdanig bezwaard om zaken in de openbaarheid te brengen, dat het symposium 'Fakes and Facsimiles (Scientific Instruments)', georganiseerd door het National Maritime Museum in Greenwich, achter gesloten deuren plaatsvond; een publicatie hierover is ook nooit verschenen. De hoognodige uitwisseling van gegevens tussen experts en academici verliep stroef. Hoog tijd dus om de deuren open te gooien, dacht men bij het Mensing Project. Een druk bezocht symposium met een 'hands-on' sessie en een levendige, productieve discussie tussen antiquairen, verzamelaars, instrumentmakers, museumcuratoren, instrumenthistorici en wetenschapshistorici was het gevolg.

De bundel profiteert van de variëteit in achtergrond van de deelnemers; zowel de brede historische en theoretische context (verzorgd door Anthony J. Turner, Gerard L'E. Turner en Owen Gingerich) als de praktische kanten (een uitleg van daterings- en authenticatiemethoden van metalen van de hand van Peter Hallebeck, en het persoonlijk relaas van een Zwitserse maker van astrolabia, Martin Brunold) komen aan bod. Het Mensing Project zelf wordt ingeleid door Willem Mörzer Bruyns. Jan Deiman licht de 49 gevonden imitaties (verzameld in een appendix) toe. Kunsthistoricus Karel Citroen bespreekt de beruchte zilververvalsingen van de ook van de Mensing-ervalsingen verdachte gebroeders Feeterse. Het verslag van een zeer productieve einddiscussie geleid door Jim Bennett besluit deze bundel.

Anthony J. Turner beschrijft de groeiende belangstelling voor het verzamelen van oude wetenschappelijke instrumenten vanaf het einde van de achttiende eeuw. Voor de achttiende-eeuwse 'brede' verzamelaar was het vooral van belang dat een instrument modern was, er zo ingenieus mogelijk uitzag en het vernuft van de maker weerspiegelde (en dus impliciet iets zei over de goede smaak van de verzamelaar, en hoe goed deze wel niet thuis was in de 'moderne' wereld). De Romantiek maakte de wetenschapper tot rolmodel en nationale held. De hulpmiddelen die de wetenschapper had gebruikt bij zijn grootse ontdekkingen lagen om die reden zeer goed in de markt, evenals prenten die denkbeeldige taferelen uit de wetenschappelijke praktijk uitbeeldden, en populaire biografieën. De vraag naar instrumenten werd zo groot dat het rendabel werd om vervalsingen te produceren; dit ondanks de niet geringe kosten van de hiervoor noodzakelijke expertise.

Verskillende soorten imitaties (reproducties, kopieën, restauraties, vervalsingen; Gerard Turner levert een hiervoor bijzonder nuttige lijst van definities) worden gemaakt voor verschillende